

ALEKSANDER LASIK
Bydgoszcz

EWOLUCJA KADROWA FORMACJI SS „TOTENKOPF” A UDZIAŁ VOLKSDEUTSCHÓW POLSKICH W ZAŁODZE OBOZU KONCENTRACYJNEGO W OŚWIECIMIU

Rozpoczęcie w dniu 1 września 1939 r. zaczepnych działań wojennych z Polską, a tym samym wybuch II wojny światowej, miało daleko idące konsekwencje dla istniejącego w III Rzeszy systemu obozów koncentracyjnych. Jego początki — jako integralnej struktury całego systemu politycznego hitlerowskiego państwa — sięgały marca 1933 r. Wówczas to, w miejsce „dzikich” miejsc odosobnienia tworzonych dla przeciwników ruchu faszystowskiego przez lokalnych przywódców NSDAP i SA — powstawać zaczynają tzw. państwowe obozy koncentracyjne, nadzorowane przez SS¹. Pierwszymi z nich były obozy w Dachau i Oranienburgu, które dały ostatecznie początek i stanowiły fundament, na którym wybudowano cały ich system. Już wówczas daje się zauważyć tendencja zmierzająca w kierunku tworzenia wyższych struktur organizacyjnych o wysokim stopniu centralizacji, które w przyszłości miałyby kierować z ramienia SS wszystkimi miejscami izolacji przeciwników hitlerowskiego państwa. Jej bezpośrednim wyrazem był fakt utworzenia wiosną 1933 r. w ramach istniejących wówczas centralnych organów SS etatu Inspektora Obozów Koncentracyjnych (*Inspekteur des Konzentrationslager*), które to stanowisko objął ówczesny komendant KL Dachau Theodor Eicke². Instytucję tę — w związku z reformą systemu nadzoru i jego organizacji w ramach funkcjonujących wówczas „państwowych obozów koncentracyjnych” — w kilka miesięcy później przekształcono, powołując w dniu 4 lipca 1933 r. stanowisko Inspektora Obozów Koncentracyjnych i Do-

¹ Termin „państwowe obozy koncentracyjne” — dla potrzeb niniejszego artykułu — oznacza wyłącznie te miejsca odosobnienia przeciwników hitlerowskiego państwa, które nadzorowane były przez SS i podlegały Inspektoratowi Obozów Koncentracyjnych. Wg H. G. Richardiego, twórcą tego określenia miał być ówczesny szef Bawarskiej Policji Politycznej (*Bayerische Politische Polizei*) Reinhard Heydrich. Por. H. G. Richardi; *Schule der Gewalt. Das KL Dachau als Modell für den Aufbau des KZ-Systems. W: Verfolgung, Ausbeutung, Vernichtung. Die Lebens- und Arbeitsbedingungen der Häftlinge in deutschen Konzentrationslagern 1933 - 1945. Hannover 1985, s. 37.*

² Tamże, ss. 43 - 45, 51.

wódcy Oddziałów Wartowniczych (*Inspekteur des Konzentrationslager und Führer der SS-Wachverbände*)³. Zmiana ta miała o tyle istotne znaczenie, iż stanowiła faktyczny początek tworzenia się w ramach organizacji SS jej nowej podstruktury organizacyjnej, która 29 marca 1936 r. przybrała jednolitą organizacyjnie formę i znana była odtąd jako Oddziały SS „Trupia Głowa” (*SS-Totenkopfverbände*)⁴.

Zanim jednak to nastąpiło, w latach 1933 - 1934 na czoło wysunął się również spór wśród naczelnych organów SS i instytucji policyjnych o kontrolę nad tworzącym się systemem obozów. Do funkcji tych pretendowały organy policji politycznej i kryminalnej (*Gestapo* i *Kripo*) wraz ze Służbą Bezpieczeństwa SS (*SS-Sicherheitsdienst*), których rzecznikiem był Reinhard Heydrich oraz Urząd SS (*SS-Amt*), którym wówczas kierował Karl Wittje⁵.

Ostatecznie zwyciężyło rozwiązanie kompromisowe: obozami zarządzać miał Urząd SS, w ramach którego funkcjonowała instytucja Inspektora Obozów Koncentracyjnych i Dowódcy Oddziałów Wartowniczych — kontrolę natomiast nad nimi, za pomocą specjalnych wewnętrznoobozowych komórek organizacyjnych, określanych później jako oddział II — oddział polityczny (*Abteilung II — Politische Abteilung*) pełnić miały odpowiednie organy Policji Państwowej⁶.

Inną ważną kwestią, która wymagała rozwiązania, tak aby system obozów koncentracyjnych mógł funkcjonować jako specyficzna struktura polityczna III Rzeszy, była sprawa kadr SS, które miały w nim pełnić służbę. Zadanie selekcji, doboru i przeniesień w ramach SS oraz kierowanie całym ruchem kadrowym powierzono Urzędowi Dowodzenia SS wchodzącemu wówczas organizacyjnie w skład Urzędu SS — który odtąd, i aż do końca wojny, zajmował się wszystkimi kwestiami personalnymi obozowych załóg SS⁷.

W latach 1933 - 1939 członkowie obozowych załóg rekrutowali się z szeregów tzw. Ogólnej SS (*Allgemeine-SS*), która pełniła m.in. funkcję szerokiej rezerwy kadrowej dla Oddziałów Dyspozycyjnych SS (*SS-Verfügungstruppen*), przekształcony w 1940 r. w *Waffen-SS* oraz dla obo-

³ Tamże. Zob. też: M. Broszat, *Nationalsozialistische Konzentrationslager 1933 - 1945*. W: H. Buchheim, M. Broszat, H. Jacobsen, H. Krausnick, *Anatomie des SS-Staates*. Bd. II: *Konzentrationslager, Komissarbefehl, Judenverfolgung*. Olten und Freiburg i. Br. 1965, s. 57; M. Cygański, *SS w ruchu narodowosocjalistycznym i w III Rzeszy*. Poznań 1978, s. 302; K. Grünberg, *SS — Czarna gwardia Hitlera*. Warszawa 1975, s. 368.

⁴ H. G. Richardi, *op. cit.*, s. 53.

⁵ M. Cygański, *op. cit.*, ss. 153, 302, 309.

⁶ Tamże, ss. 309, 310; T. Musioł, *Dachau 1933 - 1945*. Katowice 1971, s. 57.

⁷ K. Grünberg, *op. cit.*, s. 154.

zowych oddziałów wartowniczych⁸. Jak wskazuje wiele dokumentów osobistych SS-manów, którzy przed wybuchem wojny pełnili służbę w obozach, wcielanie do ich załóg SS następowało po akceptacji Urzędu Dowodzenia SS jedynie wówczas, gdy zainteresowany członek *Allgemeine-SS* wyrażał na to zgodę⁹. Tym samym członkiem oddziałów *Totenkopf* zostać można było w owym okresie wyłącznie na zasadzie ochotniczej deklaracji, a nie jak po 1939 r. — również w wyniku przesunięć administracyjno-personalnych w ramach organizacji SS, przyjmujących najczęściej formę personalnych rozkazów¹⁰.

Wraz z powstawaniem w latach 1933 - 1939 nowych obozów koncentracyjnych wzrastała liczba SS-manów pełniących w nich służbę. Zmieniał się również system organizacji załóg obozowych. O ile w początkowym okresie istnienia Oddziałów Wartowniczych SS ich poszczególne pododdziały podlegały bezpośrednio lokalnym dowódcom SS (a za ich pośrednictwem Urzędowi Dowodzenia SS) na terenie których znajdował się dany obóz koncentracyjny, o tyle po powstaniu *SS-Totenkopfverbände*, jako jednej z trzech formacji głównych całej organizacji, nastąpił proces ich centralnie kierowanej integracji. Dopiero bowiem wyłączenie SS-manów z obozów koncentracyjnych i podporządkowanie ich nowej, jednolitej strukturze — m.in. także ze względu na charakter pełnionych przez nich zadań, konieczność zachowania daleko idącej tajemnicy służbowej, dotyczącej funkcjonowania obozów koncentracyjnych zarówno na użytek społeczeństwa niemieckiego jak i międzynarodowej opinii publicznej — umożliwiło ostatecznie ujednoczenie zadań i charakteru polityki prowadzonej w obozach przez poszczególne organy SS, a to w konsekwencji stworzenie systemu obozów, struktury, która z czasem stała się jednym ze zrębów potęgi „państwa SS”.

Inną ilustracją zmian w systemie zarządzania obozami, jak i przykładem poszukiwań optymalnych rozwiązań dla jego skutecznego funkcjonowania, mogą być kolejne reformy organizacyjne oddziałów *Totenkopf* wynikające bezpośrednio z aktualnego kształtu sieci „państwowych obozów koncentracyjnych”. I tak np. w marcu 1935 r. Inspektor Obozów Koncentracyjnych i Dowódca Oddziałów Wartowniczych dysponował sześcioma Oddziałami Wartowniczymi (*SS-Wachtruppen*), stanowiącymi wyższą organizacyjnie i liczebnie strukturę w stosunku do lat 1933 - 1934, które stacjonowały przy obozach Dachau, Esterwegen, Lich-

⁸ M. Cygański, *op. cit.*, s. 288.

⁹ Teza ta wynika m. in. z oryginalnych życiorysów SS-manów oraz innych ich akt osobowych przechowywanych w Archiwum Państwowego Muzeum Oświęcim-Brzezinka w Oświęcimiu.

¹⁰ Jw.

tenburg, Sachsenburg, Columbia-Haus, Oranienburg i Fuhlsbüttel. Na skutek ich likwidacji (z wyjątkiem KL Dachau) i powstaniu dwóch nowych wielkich obozów, tj. KL Sachsenhausen i KL Buchenwald, w dniu 1 sierpnia 1937 r. nastąpiła reorganizacja SS-*Totenkopfverbände*, w wyniku której powołano trzy pułki SS (w miejsce Oddziałów Wartowniczych SS): 1 pułk SS *Totenkopf* „Górna Bawaria” (1 SS-*Totenkopfstandarte* „Oberbayern”), stacjonujący w Dachau i liczący 1 473 SS-manów, 2 pułk SS *Totenkopf* „Brandenburgia” (2 SS-*Totenkopfstandarte* „Brandenburg”) przy obozie Sachsenhausen, liczący 1 375 SS-manów oraz 3 pułk SS *Totenkopf* „Turyngia” (3 SS-*Totenkopfstandarte* „Thüringen”) nadzorujący obóz Buchenwald, składający się z 1 180 SS-manów. Po aneksji Austrii i powstaniu obozu Mathausen powołano przy nim 4 pułk SS *Totenkopf* „Marchia Wschodnia” (4 SS-*Totenkopfstandarte* „Ostmark”), liczący również około tysiąca SS-manów¹¹.

Tak ogólnie biorąc przedstawiała się i kształtowała sytuacja organizacyjna systemu obozów i przynależnych do niego Oddziałów Wartowniczych SS do momentu wybuchu II wojny światowej.

Jesienią 1939 r. mobilizacją frontową objęto również członków formacji SS-*Totenkopfverbände*. Na skutek jednak jej dużej autonomii, w stosunku do Oddziałów Dyspozycyjnych SS, nie zdecydowano się jeszcze wówczas na bezpośrednie wcielanie SS-manów z obozowych załóg do SS-*Verfügungstruppen*. Dlatego też Inspektor Obozów Koncentracyjnych i Dowódca Oddziałów Wartowniczych SS Theodor Eicke otrzymał od *Reichsführera-SS* Heinricha Himmlera rozkaz powołania przy obozie w Dachau dywizji SS *Totenkopf*, w skład której wejść mieli SS-mani młodszy wiekiem i zdolni do służby frontowej. Dowódcą owej dywizji mianowany został w dniu 14 września 1939 r. jej założyciel z tytułem *Kommandeur der SS-Totenkopfdivision*¹².

Potrzeby wojny, w tym przede wszystkim poszukiwanie przez Urząd Dowodzenia SS rezerw kadrowych, które mogłyby pełnić służbę w obozach koncentracyjnych bez szkody dla frontu, zmieniły zasady i system kierowania SS-manów do obozowych załóg SS. Jak się wydaje, właśnie wówczas istniejący do tej pory system werbunku członków SS-*Totenkopfverbände* został ostatecznie zmieniony, a miejsce ochotniczo składanej deklaracji obowiązującej SS-manów przy obejmowaniu służby w obozach, zastąpiony został modelem mieszanym, wedle którego można było członka *Allgemeine-SS* skierować do obozu na zasadzie personalnego rozkazu bez konieczności wyrażania przez niego odrębnej wolicjonalnej zgody. W ten sposób wielu z nowych członków obozowych załóg

¹¹ H. G. Richardi, *op. cit.*, s. 54.

¹² Tamże, s. 55.

trafiać tam zaczęło bezpośrednio z komend uzupełnień SS funkcjonujących przy każdym z nadodcinków SS (*Ergänzungstellen bei dem SS-Oberabschnitt*). Ta ostatnia kategoria rekrutować się więc zaczyna z powołanych do *Wehrmachtu* lub *Luftwaffe* mężczyzn, którzy następnie zostali przekazani do kadrowej dyspozycji SS (mechanizm ten na większą skalę funkcjonować zaczął w 1944 r.) oraz obywateli innych państw podbitych przez III Rzeszę i jej satelitów pochodzenia niemieckiego, którzy zgłosili się do komend uzupełnień SS (w tym wypadku proces ten rozwijać się zaczął szerzej od przełomu 1941/1942)¹³.

Poszukiwania kadry SS-mańskiej do załóg obozowych, których bardzo ogólne mechanizmy przedstawiono wyżej, związane były jednakże nie tylko z powoływaniem zdolnych do służby frontowej SS-manów i kierowaniem ich do dywizji SS *Totenkopf* (w okresie późniejszym przenoszono ich również i do innych dywizji *Waffen-SS*), ale również z faktem, iż od momentu wybuchu wojny nastąpił właściwy proces rozwoju całego systemu obozów koncentracyjnych. W latach 1940-1941 powstają nowe wielkie obozy, które z czasem rozrastają się do ogromnych kompleksów z całymi sieciami podobozów, komenderówek, drużyn zewnętrznych itp. Założono wówczas m.in. KL Stutthof (status właściwego obozu koncentracyjnego uzyskał on co prawda dopiero po włączeniu go do Inspektoratu Obozów Koncentracyjnych w 1942 r., co jednak nie oznacza iż *de facto* nie pełnił wcześniej takiej funkcji), KL Gross-Rosen, KL Lublin (Majdanek), KL Flossenbürg, KL Neuengamme i in. oraz — największy w całym systemie obozów: KL Auschwitz. Wybuch wojny przewartościował zadania obozów — m.in. ze względu na fakt przetrzymywania w nich znacznych rezerw ludzkich i roboczych, które możnaby wykorzystać na jej potrzeby oraz je „umiędzynarodowić”. To ostatnie zjawisko nie dotyczyło jednak wyłącznie społeczności więźniarskiej, lecz — jeżeli tak można powiedzieć — również grup SS-manów stanowiących załogi tych obozów, z tym że dotyczyło to obywateli innych państw, posiadających faktyczną lub czasem jedynie deklarowaną przynależność do narodowości niemieckiej i osób nie posiadających aktualnie obywatelstwa żadnego państwa¹⁴.

Obóz koncentracyjny w Oświęcimiu założony został rozkazem *Reichs-*

¹³ Zob. przyp. 9.

¹⁴ Autor wielu opracowań poświęconych obozowi oświęcimskiemu Hermann Langbein wysunął sugestię, iż polityka kadrowa władz SS w okresie wojny szła w kierunku celowego zastępowania w obozowych załogach Niemców i Austriaków przez *Volksdeutsche*, gdyż traktowano ich jako „gorszych Niemców”. Por. H. Langbein, *...nicht wie die Schafe zur Schlachtbank. Widerstand in den nationalsozialistischen Konzentrationslagern*. Frankfurt/M. 1980, ss. 28, 29. Zob. też tabelę 1 zamieszczoną w tym artykule.

führera-SS Heinricha Himmlera 27 kwietnia 1940 r. Od tej daty rozpoczął się praktyczny etap formowania jego załogi SS. Pierwszy jego komendant, a jednocześnie założyciel *SS-Sturmbannführer* Rudolf Franz Ferdinand Höss, przybył tu trzy dni później z grupą pięciu SS-manów, dla rozpoczęcia prac adaptacyjnych po byłym budynku Polskiego Monopolu Tytoniowego oraz obiektów należących wcześniej do jednostki Wojska Polskiego. W następnej kolejności przybywa grupa SS-manów, którzy zorganizować mieli podstawowe komórki administracyjno-organizacyjne obozu, a jednocześnie objąć w nich kierownicze funkcje. W tym samym czasie z KL Buchenwald przybywa kilkunastoosobowa grupa z misją utworzenia obozowych oddziałów wartowniczych. Po ponad półrocznym okresie funkcjonowania KL Auschwitz jego załoga składała się już z czterech kompanii wartowniczych, liczących po stukilkunastu SS-manów, którzy przybyli tu z różnych obozów koncentracyjnych, głównie z Dachau, Sachsenhausen i Buchenwaldu oraz z komend uzupełnień przy nadodcinkach SS, a także oddziałów frontowych *Waffen-SS*¹⁵.

Heinrich Himmler, po bezpośredniej inspekcji obozu oświęcimskiego i zapoznaniu się z panującą w nim sytuacją wydał rozkaz rozbudowy KL Auschwitz w ten sposób, aby obóz mógł pomieścić 30 000 więźniów, 100 000 jeńców wojennych (wybudowanie w pobliskiej wsi Brzezinka obozu) oraz 10 000 więźniów (wybudowanie w pobliskich Dworach jeszcze jednego obozu zwanego później KL Auschwitz III — Monowitz, a następnie KL Monowitz), którzy mieli być zatrudnieni przy budowie zakładów chemicznych należących do koncernu *IG-Farbenindustrie*¹⁶. Decyzja ta wytworzyła nową sytuację w obozowych strukturach organizacyjnych, w tym przede wszystkim w rozbudowie kadry obozowej załogi SS. W tym stanie rzeczy, mimo że odstąpiono od projektu budowy dla jeńców radzieckich, a jednocześnie uczyniono z Brzezinki jeden z głównych ośrodków zagłady europejskich Żydów¹⁷, stale wzrastać zaczyna liczba SS-manów z obozowej załogi SS. O ile bowiem w 1941 r. liczyła ona około 700 osób, to w czerwcu 1942 r. było ich już około 2 000, w

¹⁵ I. Strzelecka, *Pierwsi Polacy w KL Auschwitz*. „Zeszyty Oświęcimskie” nr 18/1983, s. 11; D. Czech, *Konzentrationslager Auschwitz — zarys historyczny*. W: *Oświęcim. Hitlerowski obóz masowej zagłady*. Warszawa 1981, s. 15; J. Šehn, *Obóz koncentracyjny Oświęcim-Brzezinka (Auschwitz-Birkenau)*. Warszawa 1956, s. 13. Dane szacunkowe pochodzą z analizy dokumentów osobistych SS-manów przechowywanych w archiwach Państwowego Muzeum Oświęcim-Brzezinka w Oświęcimiu i Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce — Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie.

¹⁶ D. Czech, *op. cit.*, s. 20.

¹⁷ I. Strzelecka, *Obóz męski w Brzezince (Bib). Marzec 1942 - lipiec 1943*. „Zeszyty Oświęcimskie” nr 19/1988, ss. 193 - 194.

kwietniu 1944 r. — 2 950, natomiast w sierpniu tegoż roku — 3 342 SS-manów. Największy stan osobowy osiągnęła załoga oświęcimska — w związku z ewakuacją obozu — 15 stycznia 1945 r., gdyż składała się z 4 481 SS-manów i 71 nadzorczyń SS¹⁸. Ogólnie biorąc, przez cały okres istnienia oświęcimskiego kompleksu obozowego przebywało w nim łącznie około 7 000 — 7 200 SS-manów i około 200 nadzorczyń SS¹⁹.

Zagadnieniem, które powinniśmy rozważyć w następnej kolejności, była sprawa rozwiązania przez Główny Urząd Dowodzenia SS uzupełnień kadrowych załogi KL Auschwitz, zwłaszcza, iż od 1942 r. (a więc roku, w którym rozpoczęła się w Oświęcimiu akcja masowej zagłady Żydów w ramach *Endlösung der Judenfrage*) w hitlerowskich Niemczech zaczyna się okres mobilizacji potencjału ludzkiego i przemysłowego dla potrzeb prowadzenia wojny.

Poszukiwania rezerw kadrowych w KL Auschwitz — jakkolwiek niektóre z podjętych działań miały charakter ogólniejszy, tj. występowały i w innych obozach koncentracyjnych — poszły w kilku kierunkach, do których należały m.in.: utworzenie kompanii przewodników psów, które odpowiednio szkolone mogłyby zastępować wartowników,²⁰ zamiany niektórych SS-manów przez kobiety w części komórek obozowych administracji (np. wprowadzenie do obozu radiotelegrafistek i telefonistek, przejmujących etaty SS-mańskie, sióstr Niemieckiego Czerwonego Krzyża, zastępujących w niektórych czynnościach sanitariuszy SS) oraz tworzenie przy obozach kompanii wartowniczych z Ukraińców²¹. W 1942 r. nastąpił w KL Auschwitz znaczny wzrost liczby *Volksdeutschów* z różnych europejskich państw, natomiast w 1944 r. — utworzono 4 kompanię *Wehrmachtu*, którą po sześciotygodniowym przeszkoleniu przebrano w mundury SS i odkomenderowano do zadań wartowniczych²².

* * *

¹⁸ T. Iwaszko, *Ucieczki więźniów z obozu koncentracyjnego w Oświęcimiu*. „Zeszyty Oświęcimskie” nr 7/1963, s. 20; Archiwum Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce — Instytutu Pamięci Narodowej (dalej: Arch. GKBZH), zbiór mikrofilmów, syg. M-891, kl. 51.

¹⁹ Wynika to z szacunkowych obliczeń autora niniejszego artykułu sporządzonych na podstawie różnych dokumentów osobistych SS-manów i innych dotyczących załogi obozu oświęcimskiego.

²⁰ *Wspomnienia Rudolfa Hössa komendanta obozu oświęcimskiego*. Warszawa 1960, ss. 140, 141.

²¹ Kompania złożona z Ukraińców powstała w Oświęcimiu 31 marca 1943 roku, jako tzw. 8-U-Kompanie. Na skutek buntu części jej członków rozwiązano ją ostatecznie po około 3 miesiącach i nie odkomenderowano do żadnych zadań w KL Auschwitz. Por. *Oświęcim w oczach SS. Höss, Broad, Kremer*. (b.m.w.) 1985, ss. 159, 160.

²² W czerwcu 1944 r. przybyła do Oświęcimia około 500 osobowa grupa żołnierzy

Względna obfitość dokumentacji osobowej SS-manów z oświęcimskiej załogi SS pozwala na przedstawienie udziału w nich b. obywateli polskich niemieckiego pochodzenia. Na materiały osobowe, które miały charakter źródłowy, złożyły się trzy rodzaje dokumentów: oryginalne akta personalne SS-manów, przechowywane w Archiwum Państwowego Muzeum Oświęcim-Brzezinka w Oświęcimiu (zbiór ten liczył około 300 pozycji), dokumenty osobowe tworzone SS-manom po wojnie w zachodnich strefach okupacyjnych Niemiec w ośrodkach ich internowania (kilkaset ankiet osobowych) oraz akta procesowe SS-manów z KL Auschwitz — w liczbie prawie 700 teczek — którzy byli w latach 1945-1950 sądzeni w Polsce. Te dwa ostatnie rodzaje dokumentów były własnością Archiwum Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce — Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie. Uzupełniwszy te podstawowe źródła również o inne archiwalia, możliwe było sporządzenie kartoteki osobowej SS-manów z Oświęcimia, liczącej 6 161 kart personalnych z różnymi informacjami o charakterze socjologiczno-historycznym.

Podstawowym zadaniem była kwestia ustalenia ilościowego udziału byłych obywateli polskich w załodze oświęcimskiej, a przy okazji prezentacja tej grupy na tle innych *Volksdeutschów*.

Kwestie możliwości wstępowania byłych obywateli polskich do SS regulował okólnik szefa Głównego Urzędu SS *SS-Gruppenführera* Gottloba Bergera z dnia 5 grudnia 1941 r. Zgodnie z nim, osoby ubiegające się o członkostwo SS musiały posiadać przyznane wcześniej obywatelstwo niemieckie lub o nie się starać. Jego przyznanie przysługiwało byłym obywatelom Państwa Polskiego, którzy do dnia 26 października 1939 r. posiadali obywatelstwo polskie lub byli w tym czasie bezpaństwowi, bądź też posiadali czasowe obywatelstwo polskie lub w przypadku, gdy ich miejsce zamieszkania mieściło się na terenach włączonych do Rzeszy i mogli je otrzymać zgodnie z uregulowaniami prawnymi z dnia 26 października 1939 r. na zasadach wpisu na 1 lub 2 kategorię niemieckiej listy narodowościowej. W tym wypadku przyznawanie obywatelstwa niemieckiego członkom SS nie wymagało żadnych innych dodatkowych starań. W odniesieniu do SS-manów zamieszkujących tzw. Generalną Gubernię przyznawanie niemieckiego obywatelstwa regulowane było zgodnie z rozprządzeniem szefa Głównego Urzędu SS z

rzy *Wehrmachtu* i *Luftwaffe*, którzy utworzyli tzw. 4 kompanię *Wehrmachtu*. Po około sześciotygodniowym szkoleniu zostali oni przebrani w mundury SS, a ich pododdział przemianowano na 8 kompanię *Totenkopf* garnizonu oświęcimskiego. Informacja ta pochodzi z różnych dokumentów osobistych SS-manów przechowywanych w dwóch wyżej wymienionych archiwach.

dnia 8 stycznia 1940 r. i szefa Wydziału Uzupełnień (*SS-Erfassungsamt*) tegoż Urzędu z dnia 17 stycznia 1941 r. W celu uzyskania obywatelstwa SS-man przedstawić musiał podanie wraz z życiorysem, zdjęcia, uwierzytelnione drzewo genealogiczne, arkusz zdrowia i arkusz antropologiczny, które to dokumenty kierował drogą służbową do Głównego Urzędu SS. W przypadku byłych obywateli polskich, zamieszkujących kresy wschodnie (np. z Wołynia), a wchodzące w granice obszarów przesiedleń ludności pochodzenia niemieckiego (*SS-Angehörige aus den Umsiedlungsgebieten des ehemaligen Polen*), SS-manom obywatelstwo niemieckie przyznawać i sprawami tymi się zajmować miały odpowiednie placówki Centrali Przesiedleńczej (*Einwanderungszentralstellen*)²³. Znamienne jest tu również to, że w przypadku SS-manów nie zamieszkujących terenów wcielonych do Rzeszy o zasadach przyznawania obywatelstwa i kwalifikowaniu osób do służby w SS decydować miało pojęcie „zamieszkania w sensie stron rodzinnych” do jesieni 1939 r. lub przynależność do określonej komendy uzupełnień wojskowych [*Wohnsitz im Sinne dieser Bestimmung ist der ständige Niederlassungs- (Heimat-)ort, der auch durch Einberufung zum Wehrdienst keine Änderung erfährt bzw. erfahren hat*]²⁴.

Punktem wyjścia naszej analizy stało się określenie procentowego udziału byłych obywateli polskich niemieckiego pochodzenia w załodze SS KL Auschwitz. Istniejące dane pozwoliły na zbadanie tego zjawiska

TABELA 1

Skład procentowy załogi SS w obozie koncentracyjnym w Oświęcimiu w latach 1940 - 1945 w odniesieniu do byłej przynależności państwowej do 1938 r.

Posiadane obywatelstwo państwowe do 1938 r. przez członków obozowej załogi SS	Poszczególne lata istnienia obozu koncentracyjnego w Oświęcimiu					
	1940	1941	1942	1943	1944	1945
austriackie i niemieckie	84,6	71,8	62,1	52,1	56,1	58,1
czechosłowackie:						
– Niemcy ze Słowacji	–	0,5	0,6	4,3	3,7	3,2
– Niemcy z Czech i Moraw	5,8	4,6	3,7	3,1	2,4	2,5
estońskie	–	0,2	0,2	0,2	0,2	0,3
jugosłowiańskie	–	–	11,0	14,8	13,7	12,8
litewskie	–	5,6	3,9	3,6	2,7	2,5
łotewskie	–	–	–	–	0,1	0,1
polskie	9,6	8,6	8,7	6,5	6,6	7,8
rumuńskie	–	8,7	7,1	10,6	10,7	10,1
węgierskie	–	–	2,7	4,8	3,8	2,6

Źródło: Badania własne

²³ Arch. GKBZH, zespół: KL Stutthof, syg. 15, k. 2, 3.

²⁴ Tamże, k. 2.

w sposób dynamiczny, tj. w odniesieniu do poszczególnych lat istnienia obozu w Oświęcimiu, oraz porównawczy — w stosunku do innych grup *Volksdeutschów*. Rozkład procentowych danych przedstawia tabela 1.

Tabela wskazuje nam, iż w historii obozu oświęcimskiego w skład jego załogi SS wchodzili SS-mani, posiadający przed 1938 r. 11 różnych obywatelstw państwowych²⁵. Najliczniejszymi — z tak przydzielonych grup — byli *Reichsdeutsche* i Austriacy²⁶, dalej byli obywatele rumuńscy niemieckiego pochodzenia (przede wszystkim z Besarabii), *Volksdeutsche* jugosłowiańscy (głównie z Chorwacji) oraz *Volksdeutsche* polscy i węgierscy.

Pełny katalog wszystkich byłych obywatelstw państwowych w Oświęcimiu został osiągnięty jednak dopiero w 1944 r. Interesującą prawidłowością było również i to, iż w poszczególnych latach istnienia KL Auschwitz zmniejsza się poważnie liczba SS-manów posiadających wcześniej obywatelstwo niemieckie i austriackie, która swoje procentowe *perigeum* osiągnęła w 1943 r., aby nieznacznie wzrosnąć w 1944 i 1945 r. Jednocześnie dostrzec można fakt względnej stabilności procentowej grup poszczególnych *Volksdeutschów*. W przypadku byłych obywateli polskich pochodzenia niemieckiego obserwujemy również relatywną stabilność proporcjonalną, przy nieznacznym spadku w latach 1943-1944, nie przekraczającym jednak 2,2% i 2,1% w stosunku do 1942 r., co w szacunkowych liczbach bezwzględnych w odniesieniu do hipotetycznej liczby członków załogi w tychże latach wynosiłoby kilkadziesiąt osób. Ten niewielki ilościowo spadek nie musiał jednakże koźnie wynikać w tym wypadku z faktycznego stanu rzeczy (operujemy przecież danymi szacunkowymi), lecz mógł być sfalsyfikowany przez fakt, że w latach 1943-1945 w oryginalnych dokumentach osobistych SS-manów w rubrykach dotyczących przynależności państwowej (*Staatsangehörigkeit*) praktycznie zrezygnowano z określenia „dawna polska” (*ehemalige polnische*).

Przyczyn stałego procentowego spadku liczebności byłych obywateli austriackich i *Reichsdeutschów* nie znamy. Bardziej wiążące hipotezy badawcze można by z pewnością uzyskać po przeprowadzeniu podobnych badań wśród załóg innych obozów koncentracyjnych, co jednak przy obecnym stanie badań jest niemożliwe.

Posiadany przez nas materiał dokumentalny zawarty we wspomnia-

²⁵ Rok 1938 jest tu datą graniczną dla określania byłych obywatelstw państwowych SS-manów, gdyż do tego czasu istniało niepodległe Państwo Czechosłowackie.

²⁶ W tabeli nie rozróżniono obywatelstwa niemieckiego i austriackiego, gdyż wedle doktryny hitlerowskiej Austria była zawsze częścią składową Niemiec i w dokumentach osobistych SS-manów nie wyróżniano obywatelstwa austriackiego.

nej wyżej kartotece osobowej członków obozowej załogi SS w Oświęcimiu, pozwala nam na analizę regionów pochodzenia *Volksdeutschów* polskich. Cecha ta — traktowana tu jako kategoria socjologiczna — reprezentowana była w 92,8% w stosunku do całej grupy byłych obywateli polskich niemieckiego pochodzenia. Z obliczeń wynika, iż 49,5% SS-manów zamieszkiwało przed wybuchem wojny obszar Śląska i Zagłębia, 14,4% to *Volksdeutsche* z Pomorza i Kujaw, 7,2% pochodziło z Polski centralnej (w tym połowa z okręgu Łodzi i okolic), 5,2% z Wielkopolski, 4,1% z Małopolski, pozostali natomiast z Wołynia, Podola, Białostoczczyzny oraz okolic Wilna.

Dla prawidłowej interpretacji tych danych konieczne jest jednak pewne wyjaśnienie mechanizmu kierowania SS-manów przez komendy uzupełnień przy nadodcinkach SS. Otóż, o ile pierwszym miejscem przydziału służbowego nowo wcielonych do SS-*Totenkopfverbände* SS-manów były obozy koncentracyjne, to obowiązywała w tym wypadku pewna rejonizacja przydziałów. Polegała ona na tym, że SS-manów kierowano do tych obozów, które leżały na operacyjnym terenie działania danego nadodcinka SS. W przypadku Oświęcimia właściwą komendą uzupełnień dla obozu dla *Volksdeutschów* polskich ze Śląska i Zagłębia była komenda uzupełnień VIII nadodcinka SS „Południowy-Wschód” z siedzibą we Wrocławiu (*SS-Ergänzungstelle bei dem SS-Oberabschnitt „Südost” VIII Breslau*). Podobna rejonizacja miała również miejsce np. w przypadku obozu koncentracyjnego w Sztutowie, gdzie właściwymi komendami uzupełnień były: komenda II nadodcinka SS „Bałtyk” z siedzibą w Szczecinie (*SS-Oberabschnitt „Ostsee” II Stettin*) i XXI nadodcinka SS „Warta” z siedzibą w Poznaniu (*SS-Oberabschnitt „Warthe” XXI Posen*)²⁷. Stąd też wysoki procentowo udział *Volksdeutschów* ze Śląska i z Zagłębia, na skutek przemieszczeń SS-manów do i z KL Auschwitz do różnych innych obozów, obrazuje nam jedynie pewien ogólny stan ich udziału w całej historii obozu oświęcimskiego, a nie ilustruje zasad przydziału SS-manów do niego. I tak należy ów rozrzut procentowy danych traktować.

Tabela 1 wskazuje nam ponadto, iż byli obywatele polscy pochodzenia niemieckiego byli w 1940 r. — obok Austriaków i Niemców z Czech i Moraw (w tym przede wszystkim z obszaru Sudetów) — jedyną grupą posiadającą wcześniej nieniemieckie obywatelstwo państwowe. Stąd też możemy sobie zadać pytanie — mamy w posiadaniu wystarczającą ilość danych — o okresy ich wstępowania do SS. W tym wypadku datę tę ustalono w stosunku do 78,4% ogółu interesującej nas grupy. Wyniki obliczeń wskazują, że największa liczba *Volksdeutschów* polskich wstąpiła

²⁷ Informacje te wynikają z szacunkowej oceny akt osobowych członków załogi obozu w Sztutowie.

do tej organizacji w 1941 r. (24,8⁰/o), w 1940 r. (23,7⁰/o) i 1939 r. 17,6⁰/o). Zestawiając te dane z przedstawionymi powyżej szacunkowymi informacjami o regionach pochodzenia SS-manów z badanej przez nas populacji, stwierdzamy, iż w początkowych latach wojny wysiłek w kierunku kompletowania oświęcimskiej załogi SS skierowano w stronę *Volksdeutschów* polskich zamieszkujących Śląsk i Zagłębie. Kiedy jednak nastąpił gwałtowny rozwój KL Auschwitz i grupa ta nie mogła wpłynąć ilościowo na uzupełnienie obozowych etatów — sięgnięto po inne grupy byłych obywateli, jakkolwiek już w innych uwarunkowaniach zewnętrznych, zarówno w stosunkach politycznych z Rumunią, Węgrami czy Jugosławią, z którą w 1941 r. III Rzesza weszła w stan wojny²⁸.

Inną cechą socjologiczną o demograficznym charakterze, której analizę umożliwił nam zebrany materiał archiwalny, był wiek SS-manów. W stosunku do grupy byłych obywateli polskich niemieckiego pochodzenia, cecha ta reprezentowana jest w 98,0⁰/o. Pod względem roczników urodzenia interesująca nas populacja badawcza mieściła się w latach 1885 - 1925. Tak więc różnica wieku między najstarszym a najmłodszym SS-manem wynosiła 41 lat. Najliczniej reprezentowane były roczniki lat 1910 - 1914, które stanowiły 24,8⁰/o ogółu badanej próby badawczej. W dalszej kolejności występowały roczniki 1905 - 1909 (19,6⁰/o), 1895 - 1899 (15,5⁰/o), 1920 - 1925 oraz 1900 - 1904 (po 13,4⁰/o). Niedobór grup wiekowych roczników 1915 - 1919 był w tym wypadku również cechą charakterystyczną dla całej populacji oświęcimskiej załogi SS (jak również przekroju socjologiczno-demograficznego całego społeczeństwa niemieckiego) i wynikał bezpośrednio z luki demograficznej, powstałej ze spadku urodzeń i nadumieralności ludzi, zjawiska, będącego bezpośrednim skutkiem I wojny światowej.

Pod względem demograficznym byli obywatele polscy niemieckiego pochodzenia w stosunku do całej załogi SS w KL Auschwitz byli relatywnie starsi wiekiem. Zjawisko to wynikało głównie ze znacznego udziału w tej grupie roczników 1890 - 1899. Jedną z możliwych interpretacji tego stanu rzeczy może być stwierdzona wcześniej prawidłowość stabilnego udziału procentowego *Volksdeutschów* polskich w okresie istnienia oświęcimskiego kompleksu obozowego. W przypadku bowiem grup innych byłych obywatelstw państwowych, zwłaszcza w odniesieniu do *Volksdeutschów* z Rumunii i Jugosławii, proces napływu rekrutów, to jest tych z SS-manów, którzy po wcieleniu do *SS-Totenkopfverbände* otrzymali swój pierwszy przydział służbowy do KL Auschwitz, charakteryzował się m.in. tym, iż byli to w większości ludzie urodzeni w latach 1910 - 1914 i 1920 - 1925, a więc osoby młode, które przybywając

²⁸ Zob. przypis 14.

w 1942 r. do Oświęcimia osiągnęły natychmiast pułap 27,7% udziału w całej obozowej załodze SS.

Populację *Volksdeutschów* polskich ocenić możemy również ze względu na posiadane przez jej członków kwalifikacje zawodowe, a pośrednio również i wykształcenie. Analiza dokumentów osobistych SS-manów wykazała, iż informację o profesjach posiadano w stosunku do 86,6% ogółu interesującej nas grupy. Pod względem konkretnych zawodów, byli obywatele polscy wykonywali przede wszystkim zawody robotnicze lub rzemieślnicze o robotniczym charakterze, takie jak profesje robotników fabrycznych, ślusarzy, spawaczy, tkaczy, górników, rzeźników itp. Grupa ta stanowiła ogólnie 50,0% badanej populacji ustalonych zawodów. W dalszej kolejności znaleźli się rolnicy i najemni robotnicy rolni, którzy reprezentowali 32,0% badanej grupy. Urzędnicy, kupcy, technicy budowlani liczyli łącznie 15,5% analizowanych zawodów. Poza nimi wśród *Volksdeutschów* polskich znalazł się jeden prawnik, jeden lekarz medycyny i jeden nauczyciel. Pozostałe zawody to ekspedienci sklepowi, muzycy i kierowcy.

W stosunku do przekroju zawodowego całej załogi SS populacja byłych obywateli polskich wyróżniała się niewielką liczbą wykonywanych zawodów o charakterze inteligenckim na korzyść profesji nie wymagających specjalistycznego kształcenia.

Poprzez analizę struktury zawodowej możemy przeprowadzić szacunkową ocenę poziomu wykształcenia grupy *Volksdeutschów* polskich. Ze względu na to, iż większość oryginalnych dokumentów niemieckich nie zawierała informacji o poziomie wykształcenia SS-manów, przeto wykonanie takiej analizy należało oprzeć raczej na pewnym wnioskowaniu wynikającym z posiadanych przez nich profesji, jakkolwiek zabieg taki, będzie jedynie statystyczno-szacunkowym obrazem badanego zagadnienia. Jeżeli jednak założymy, że do wykonywania zawodów robotniczych i rolniczych wystarczało wykształcenie podstawowe (bez różnicowania typów szkół), do wykonywania profesji kupca i urzędnika — wykształcenie niepełne średnie lub średnie (według współczesnych kryteriów oceny poziomu wykształcenia), natomiast prawnik, nauczyciel i lekarz winien mieć ukończone wyższe studia uniwersyteckie, to okaże się, iż badana przez nas grupa w około 82,0% posiadała minimalne wykształcenie, około 15,5% niepełne średnie i średnie, natomiast wyższe zaledwie 2,5%. Zestawiając te szacunki z orientacyjną oceną wykształcenia całej oświęcimskiej załogi SS, okaże się, że grupa byłych obywateli polskich posiadała relatywnie niższy status wykształcenia. W przypadku bowiem całej załogi KL Auschwitz orientacyjne wskaźniki wykształcenia wynosiły odpowiednio: podstawowe — około 73,0%, półśrednie i średnie — 21,5% oraz wyższe — 5,5%.

W odniesieniu do przeprowadzonej wyżej analizy zawodowej i szacunkowej oceny poziomu wykształcenia możemy w dalszej kolejności zadać sobie pytanie o sposób wykorzystania tych kwalifikacji posiadanych przez *Volksdeutschów* polskich w wewnętrznych strukturach organizacyjno-administracyjnych obozu oświęcimskiego.

Ogólne zasady wewnętrznego kadrowego ruchu w ramach obozowych struktur organizacyjnych były ogólnie biorąc następujące: poza *SS*-mańską kadrami pełniącą w obozie najważniejsze i eksponowane stanowiska — złożoną zresztą praktycznie z *Reichsdeutschów* i Austriaków — i stanowiącą faktyczne kierownictwo obozu, do poszczególnych komórek obozowej administracji przydzielano w różnym charakterze *SS*-manów z oddziałów wartowniczych. Oddziały te bowiem, poza ogólnym zadaniem zabezpieczania izolacji terytorialnej obozu, eskortowaniem roboczych drużyn więźniarskich do miejsc ich pracy, zabezpieczaniem akcji masowej zagłady czy udziałem w pościgach za zbiegłymi więźniami, stanowiły we wszystkich obozach koncentracyjnych rodzaj zaplecza kadrowego dla różnych struktur administracyjnych, wkomponowanych w system organizacyjny obozu. Same przemieszczenia osobowe z oddziałów wartowniczych do administracji odbywały się ogólnie biorąc przy uwzględnieniu dwóch kryteriów: stażu służby określonego *SS*-mana w danym obozie w charakterze wartownika (chodziło tu przede wszystkim o zapoznanie się z zasadami funkcjonowania obozu i jego strukturami organizacyjnymi), a także kryterium przydatności na danym stanowisku administracyjnym, którego jednym z wyznaczników były również cywilne kwalifikacje zawodowe.

W obozie oświęcimskim — podobnie jak i innych obozach koncentracyjnych podlegających Inspektoratowi Obozów Koncentracyjnych — funkcjonowały trzy podstawowe struktury organizacyjne: wspomniana wyżej obozowa administracja, której członkowie wchodziłi w skład tzw. sztabu komendantury obozu (*Kommandantur-Stab*), oddziały wartownicze oraz filie centralnych placówek *SS* oraz przedsiębiorstw będących własnością tej organizacji. W przypadku administracji obozu, jej podstawowa struktura organizacyjna składała się z pięciu, a od 1942 r. z siedmiu podstawowych komórek zwanych oddziałami (*Abteilungen*). Każda z nich, oznaczona we wszystkich obozach identycznymi cyframi rzymskimi, miała do wykonania precyzyjnie określone zadania i jasno określone pola kompetencyjne. I tak: oddział I — komendantura (*Abteilung I — Kommandantur*) zajmował się wszystkimi sprawami związanymi z zapewnieniem obozowi środków łączności i transportu, a *SS*-manom broni i sprzętu wojskowego oraz utrzymywaniem łączności pocztowej i prowadzeniem wszystkich spraw personalnych załogi *SS*; oddział II — oddział polityczny (*Abteilung II — Politische Abteilung*), o którym wcześniej już wspo-

mniano, wykonywał zadania policyjno-kontrolne i ewidencyjne oraz stanowił rodzaj placówki Głównego Urzędu Bezpieczeństwa Rzeszy na terenie obozu; oddział III — kierownictwo obozu (*Abteilung III — Schutzhaftlagerführung*) odpowiedzialny był za całokształt spraw więziarskich, a więc m.in. za dyscyplinę, zakwaterowanie, rozliczanie stanu osobowego itp.; oddział IIIa — zatrudnienia więźniów (*Abteilung IIIa — Arbeitseinsatz*), powstały w 1942 r. z wyłączenia go z oddziału III, odpowiadał ogólnie za organizację pracy więźniów, jej wykorzystanie i wydajność; oddział IV — administracyjno-gospodarczy (*Abteilung IV — Verwaltung*), w skład którego wchodziły wyspecjalizowane podkomórki zajmujące się m.in. sprawami aprowizacji całego obozu, odzieżą, sprawami technicznymi, depozytami (zwłaszcza mieniem po pomordowanych więźniach), kwestiami technicznego funkcjonowania obozu i jego finansami; oddział V — służba zdrowia (*Abteilung V — Standortarzt*), powołany — w stosunku do więźniów przynajmniej teoretycznie — do zabezpieczenia zdrowotnego i ochrony sanitarnej obozu oraz oddziału VI — opieka i szkolenie oddziałów SS (*Abteilung VI — Fürsorge, Schulung und Truppenbetreuung*), powołany do życia w 1942 r., zajmujący się m.in. szkoleniem ideologiczno-politycznym obozowej załogi SS. Jak zatem widać, każda z wymienionych tu obozowych podstruktur organizacyjnych, posiadała określony stopień specjalizacji, przeto należący do niej funkcjonariusze posiadać musieli określone kwalifikacje zawodowe, a w niektórych wypadkach również i moralne.

Mówiąc o wykorzystaniu byłych obywateli polskich w obozowych strukturach organizacyjnych wyjaśnić należy, iż ich szczegółowe przydziały służbowe ustalono w 95,9% w stosunku do całej interesującej nas populacji. Analiza danych wykazała, że 52,7% ogółu *Volksdeutschów* polskich pełniło w KL Auschwitz wyłącznie służbę wartowniczą i nie zajmowało żadnych etatów administracyjnych. Z kolei 8,8% badanej grupy zatrudnionych było w działających przy obozie oświęcimskim Zarządzie Budowlanym SS (*Bauleitung*) i magazynach Oddziałów SS (*SS-Truppen-Wirtschafts-Lager*), a także dwóch filiach centralnych Urzędów SS oraz w dwóch firmach SS: Niemieckich Zakładach Wyposażenia (*Deutsche Ausrüstungswerke*) i Niemieckich Zakładach Żywnościowych (*Deutsche Lebensmittel GmbH*). W instytucjach tych — zgodnie z posiadanymi kwalifikacjami cywilnymi — zatrudnieni byli m.in. rzeźnicy, piekarze i osoby wykonujące zawody budowlane.

Pozostałe 38,5% grupy *Volksdeutschów* polskich zatrudniono w obozowej administracji. Mówiąc o konkretnych miejscach przydziału do jej podkomórek organizacyjnych, to grupa ta rozdzielona została między poszczególne oddziały następująco: w oddziale I — komendanturze pracowało 27,8% ogółu zatrudnionych w administracji, przy czym większość

z osób stanowili SS-mani mający zawody kierowców (ze względu na funkcjonującą tu kolumnę samochodowo-transportową — *Fahrbereitschaft*) oraz urzędnicy wykonujący pomocnicze funkcje administracyjne; do oddziału II — oddziału politycznego przydzielono łącznie 8,3% SS-manów z analizowanej grupy, a jednym z głównych kryteriów zatrudnienia ich była znajomość języka polskiego, która była pomocna w trakcie prowadzonych dochodzeń i przesłuchań więźniów (podobny mechanizm selekcji kadrowej wystąpił również wśród innych grup *Volksdeutschów*); w oddziale III — kierownictwie obozu, w którym poza kierownikiem całego obozu i jego stałymi zastępcami — podstawowymi etatami były stanowiska kierowników poszczególnych kompleksów obozowych w Brzezince i podobozach (*Lagerführer*), podoficerowie SS do spraw raportowych (*Rapportführer*) i kierownicy bloków więziarskich (*Blockführer*), zatrudniono tam 22,2% ogółu *Volksdeutschów* polskich pracujących w administracji, jakkolwiek obejmowanie w tym oddziale etatów nie wiązało się z kwalifikacjami zawodowymi, lecz raczej ze stażem służby w obozie i znajomością stosunków w nim panujących; w oddziale IIIa — oddziale zatrudnienia więźniów funkcje m.in. kierowników drużyn roboczych pełniło 8,3% *Volksdeutschów* polskich chociaż i tu (z wyjątkiem drużyn specjalistycznych) nie były potrzebne określone kwalifikacje zawodowe, a więc kadrowa selekcja na te stanowiska prowadzona była według zasad podobnych do kryteriów stosowanych w oddziale III; w oddziale IV — administracyjno-gospodarczym zatrudnionych było 27,8% badanej grupy, jakkolwiek była to przede wszystkim reprezentacja tych, których wcześniej zakwalifikowaliśmy jako mających wykształcenie niepełne średnie lub średnie, a więc urzędnicy i kupcy; w oddziale V — służbie zdrowia znalazło się łącznie dwóch SS-manów: jeden lekarz i jeden górnik, który został przeszkolony do wykonywania funkcji sanitariusza SS (była to w tym wypadku częsta praktyka wobec braku w szeregach SS wykwalifikowanego personelu medycznego). W odniesieniu do oddziału VI — opieki i szkolenia oddziałów SS nie było żadnego SS-mana legitymującego się przed wojną obywatelstwem polskim.

W stosunku do pozostałych grup *Volksdeutschów* udział byłych obywateli polskich w organach obozowej administracji był proporcjonalnie niższy. Wyjaśnienie tego stanu rzeczy leży z pewnością m.in. w statusie wykształcenia i przydatności zawodowej *Volksdeutschów* polskich. W odniesieniu do tych komórek organizacyjnych, gdzie zawód nie miał takiego znaczenia — a więc w oddziałach III i IIIa — wobec braku dokładnych danych określających mechanizmy stosowane przy naborze kandydatów z oddziałów wartowniczych, polityka kadrowa władz obozowych nie znajduje w stosunku do *Volksdeutschów* polskich rzetelnego wyjaśnienia. Nie możemy jednak wykluczyć, że — poprzez fakt iż —

funkcjonariusze ci mieli bezpośredni kontakt z więźniami i znali język polski, a grupa Polaków stanowiła największą społeczność więźniarską w obozie oświęcimskim²⁹ — komendanci obozu obawiali się możliwości nawiązywania przez SS-manów byłych obywateli polskich, pozaregulaminowych kontaktów handlowych z więźniami. Na stanowiska kierowników bloków czy kierowników drużyn roboczych preferowano SS-manów młodszych wiekiem, co w tym przypadku, po analizie struktury wieku tych funkcjonariuszy, znajduje pewne uzasadnienie.

Ostatnią z cech, którą chciałbym zanalizować — jest struktura stopni w SS posiadanych przez *Volksdeutschów* polskich. Grupa ta wyróżniała się w pewien sposób w stosunku do całej załogi KL Auschwitz. O ile bowiem w całej załodze SS procentowy stosunek szeregowych SS do podoficerów SS i oficerów SS wynosił odpowiednio: 69,7% do 26,1% do 4,2%, o tyle w przypadku byłych obywateli polskich niemieckiego pochodzenia przedstawiał się: 59,7% do 40,3% w kategoriach szeregowych i podoficerów (pominięto korpus oficerski, ze względu na jeden przypadek).

Aby zinterpretować te rozbieżności, musimy zwrócić uwagę na fakt, że w formacji *SS-Totenkopfverbände* przy nadawaniu stopni służbowych w SS brano pod uwagę staż służby w obozach oraz uwzględniano zajmowane w nich funkcje. Dotyczyło to jednak w największej mierze stopni oficerskich SS. Mimo że w sprawach awansów grupa *Volksdeutschów* polskich nie była w stosunku do innych grup byłych obcych obywatelstw uprzywilejowana (np. *Volksdeutsche* z Rumunii czy Węgrów uznawano ich stopnie podoficerskie jakie posiadali w armiach tych państw i po ukończeniu krótkiego kursu szkoleniowego — nadawano im ich odpowiedniki w formacji SS), to jednak liczba podoficerów wśród *Volksdeutschów* z innych państw w odniesieniu do byłych obywateli polskich była relatywnie niższa. Odpowiedzi dotyczących przyczyn tego stanu rzeczy należy — moim zdaniem — szukać w dwóch czynnikach: po pierwsze — *Volksdeutsche* polscy byli jedną z pierwszych grup byłych obcych obywatelstw w obozie oświęcimskim, co przy względnej stabilności procentowej ich udziału w całej obozowej załodze SS, musiało w pięcioletnim okresie zaowocować zwiększoną liczbą awansów na podoficerskie stopnie w SS, i po drugie — byli obywatele polscy w stosunku do porównywanych grup byli starsi wiekiem, przez co wielu z nich miało podoficerskie stopnie w armii niemieckiej i austriackiej z okresu I wojny światowej, które bez żadnych dodatkowych warunków przeliczane były na ich odpowiedniki w SS.

Przeprowadzona wyżej analiza socjologiczna dotycząca udziału *Volks-*

²⁹ Chodzi tu o więźniów rejestrowanych, a nie przywożonych na zagładę.

deutschów polskich w założde obozu oświęcimskiego wymaga pewnego podsumowania. Mimo stosunkowo znacznego udziału liczebnego tej grupy w stosunku do całej załogi SS, nie była ona zbyt eksponowana w obozowej hierarchii władzy. Błędem byłoby jednak twierdzenie, że zjawisko to nie dotyczyło innych grup SS-manów mających wcześniej obce obywatelstwa państwowe. Kluczowe bowiem stanowiska w obozowym aparacie władzy i terroru, zarówno w administracji, jak i oddziałach wartowniczych zarezerwowane były bowiem dla *Reichsdeutschów* i Austriaków, chociaż w przypadku tych pierwszych nie bez znaczenia był staż w obozach koncentracyjnych. Wydaje się, iż w zakresie polityki kadrowej Główny Urząd Dowodzenia SS, przynajmniej w stosunku do KL Auschwitz, eksponował celowo *Reichsdeutschów* i Austriaków na kierowniczych stanowiskach przy jednoczesnej ich redukcji na etatach mniej znaczących w obozowych strukturach władzy. Stały spadek liczebny tej grupy w poszczególnych latach istnienia KL Auschwitz z jej nieznacznym przyrostem w latach 1944 i 1945 oznaczał przecież wycofywanie *Reichsdeutschów* i Austriaków z obozowej załogi. Czyż jednak podobne zjawisko nie miało miejsca w przypadku obozów zagłady, gdzie funkcje kierownicze pełnili SS-mani, natomiast pozostałe Ukraińcy czy Łotysze?

W przypadku KL Auschwitz tak funkcjonujący system rozdziału władzy wpływał również na wewnętrzne podziały wśród załogi SS. Była ona co prawda wcześniej zróżnicowana pod względem struktury wieku, zawodów, statusu wykształcenia itp., lecz jednym z ważniejszych powodów jej dyferencjacji było posiadanie wcześniej obywatelstwa państwowego obcego państwa, co praktycznie również przejawiało się i w tym, iż *Volksdeutsche* z różnych państw (w mniejszym stopniu dotyczyło to jednak byłych obywateli polskich) niekiedy dopiero paradując w uniformach SS uczyli się języka niemieckiego.

Patrząc na system funkcjonowania obozów koncentracyjnych, trudno się oprzeć wrażeniu, że realizował się w nim podstawowy jego cel: zniszczenie i dehumanizacja jednostki ludzkiej, przy czym pierwszym ogniwem tej dehumanizacji miały być obozowe załogi SS. I system ten sprawnie działał, gdyż wielu SS-manów w nim funkcjonujących zdolnych było po krótkim czasie odrzucić wszelkie zasady moralne za cenę niekiedy doraźnych korzyści w postaci możliwości szybkiego wzbogacenia się, ucieczki przed frontem lub realizacji żądzy władzy. Jednocześnie, mimo różnorodnych działań podejmowanych przez władze obozowe, w „państwie obozów” nie udało się stworzyć wśród więźniów systemu wzajemnej kontroli przy użyciu różnych działań dzielących więźniarską społeczność. Natomiast w przypadku załóg SS — system „dzielenia i rządzenia” zdał egzamin.

Omawiając zagadnienie obecności *Volksdeutschów* polskich w założeniu obozu oświęcimskiego, na grupę tę możemy również spojrzeć z innego punktu widzenia: zachowań byłych obywateli polskich w stosunku do więźniów. Grupa ta, mimo wszystkich ograniczeń i przedstawionych powyżej możliwości, była w obozie widoczna. W pamięci wielu byłych więźniów, którzy przeżyli obóz, wielu kojarzy się z najbardziej krwawymi zbrodniarzami, m.in. Gerhard Lachmann, znany z sadyzmu, który mimo młodego wieku jako funkcjonariusz oddziału politycznego brał udział w rozstrzeliwaniach więźniów pod ścianą śmierci i znęcał się sadystycznie nad nimi w trakcie przesłuchań; obozowy lekarz SS Friedrich Entress, absolwent przedwojennego Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Poznańskiego, który osobiście wyselekcjonował tysiące ofiar na śmierć w komorach gazowych; Karl Kurpanik, były przedwojenny podoficer zawodowy Wojska Polskiego i jego trzykrotny mistrz w strzelaniu z broni krótkiej, późniejszy kierownik obozu kwarantanny na odcinku B IIa w Brzezince; Michael Mokrus, szef karnej kompanii kobiet; Hans Stefan Olejak — podoficer raportowy SS w podobozach „Neu-Dachs” w Jaworznie i „Blechhammer” w Blachowni; Hans Höwner, podoficer raportowy SS w podobozie „Monowitz” w Monowicach; Waldemar Bedarf, absolwent Szkoły Podchorążych w Grudziądzu, późniejszy funkcjonariusz oddziału zajmującego się grabieżą mienia po pomordowanych ofiarach; Paul Szczurek, kierownik więźniarskich bloków w podobozie „Eintrachthütte” w Świętochłowicach czy Richard Perschel, którego na kartach książki *Dymy nad Birkenau* wspomina Seweryna Szmaglewska — kierownik zatrudnienia więźniarek w obozie kobiecym w Brzezince. To tylko niektóre z nazwisk *Volksdeutschów* polskich, jednych z wielu filarów obozowego terroru.

* * *

Przedstawiony wyżej artykuł stanowi próbę skrótowego przedstawienia systemu obozów koncentracyjnych i formacji *Totenkopf* od chwili powstania i ma za zadanie zarysowanie ich ewolucji. Jednym z elementów tej ewolucji było stopniowe wprowadzanie do oświęcimskiego kompleksu obozowego byłych obywateli różnych państw. Brak danych porównawczych z innymi obozami koncentracyjnymi uniemożliwił dokonanie głębszej analizy oraz wysunięcie hipotez badawczych o bardziej uniwersalnym charakterze. Tematyka ta winna być przedmiotem dalszej eksploracji również i z tego względu, iż w eksterminacji ludności polskiej (i nie tylko) w czasie II wojny nie brali udziału wyłącznie członkowie różnych przedwojennych paramilitarnych organizacji typu *Selbschutz* z polskim obywatelstwem państwowym, lecz również *Volksdeut-*

sche polscy — członkowie obozowych załóg obozów koncentracyjnych. W tym sensie opracowanie powyższe traktować należy jako przyczynek do dalszych badań nad historią systemu obozów, formacji *SS-Totenkopfverbände* i dziejami ludności niemieckiego pochodzenia w okresie II wojny światowej, a zamieszkującymi w latach 1918 - 1939 terytorium Państwa Polskiego.